

O'ZBEK ADABIYOTI TARIXIDA MAKTUB JANRINING TARIXIY ILDIZLARI VA UNING TAKOMILI

Ergasheva Dilshoda Abdusalomovna,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida tayanch doktoranti
dilshodamuslimabonu@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o'zbek adabiyoti tarixida maktub janri evolyutsiyasi, xalq og'zaki ijodidagi yozishmalarning ahamiyati, maktub janrining adbiyotimizda tutgan o'rni, maktub janri nafaqat adabiy-estetik janr, balki ma'lum ijtimoiy davrning tarixiy-daliliy hujjati ham ekanligi maqolada yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktub janri va uning genezisi, xalq og'zaki ijodida maktub janri xususiyatlari, "Alpomish", "Gilgamish", "Avesto", "O'rxun-Enasoy" obidalari, "Devoni lug'otit turk", "Qutadg'u bilig", "Xamsa", "Boburnoma".

ÖZBEK EDEBİYATI TARİHİNDE HARF TÜRÜNÜN TARİHSEL KÖKLERİ VE EVRİMİ

Ergasheva Dilshoda Abdusalomovna,
Özbek-Finlandiya pedagoji enstitüsü
özbek dili ve edebiyatı bölümü doktora öğrencisi

Özet. Makale, Özbek edebiyatı tarihinde harf türünün evrimini, halk sözlü yaratıcılığında yazışmanın önemini, harf türünün ortakyaşamımızdaki rolünü, harf türünün sadece edebi-estetik bir tür değil, aynı zamanda belirli bir türün tarihsel-kanıtlayıcı bir belgesi olduğu gerçeğini kapsamaktadır. sosyal çağ.

Anahtar kelimeler. Mektubun türü ve oluşumu, halk sözlü yaratıcılığında mektubun türünün özellikleri, "Alpomış", "Gilgamış", "Avesto", "Orhun-Enasoy" anıtları, "Devoni sözlük türkçesi", "Kutadgü bilig", "Hamsa", "Babürname".

HISTORICAL ROOTS OF THE LETTER GENRE IN THE HISTORY OF UZBEK LITERATURE AND ITS EVOLUTION

Ergasheva Dilshoda Abdusalomovna,
doctoral student of the Department of Uzbek language and literature
Uzbek-Finnish pedagogical institute

Annotation. The article covers the evolution of the letter genre in the history of Uzbek literature, the importance of correspondence in folk oral creativity, the role of the letter genre in our symbiote, the fact that the letter genre is not only a literary-aesthetic genre, but also a historical-evidential document of a certain social era.

Keywords. The genre of the letter and its genesis, features of the genre of the letter in folk oral creativity, "Alpamis", "Gilgamish", "Avesto", "Orxhun" monuments, "Divan-i lughat-it-Turk", "Kutadgu Bilig", "Khamsa", "Baburnama".

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ЖАНРА ПИСЬМА И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ В ИСТОРИИ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Эргашева Дилшода Абдусаломовна,
докторант кафедры узбекского языка и литературы

Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. В статье освещается эволюция жанра письма в истории узбекской литературы, значение переписки в устном народном творчестве, роль жанра письма в нашей литературе, то, что жанр письма является не только литературно-эстетическим жанром, но и историко-доказательным документом определенного социального периода.

Ключевые слова: жанр письма и его генезис, особенности жанра письма в устном народном творчестве, памятники "Алпомиш", "Гильгамеш", "Авеста", "Орхун-Енисей", "Диван лугат ат-турк", "Кутадгу билиг", "Хамса", "Бабурнаме".

"Maktub" soʻzi arabcha soʻz boʻlib izohli va etimologik lugʻatlarda "yozmoq, bitmoq" maʼnolarini ifodalaydi. Ushbu janr adabiy-tarixiy manba boʻlib, xalq etimologiyasi, dialektologiyasi, frazeologiyasi, stilistikasi, adresantning ichki olami bilan birga u yashagan davr, muhitdan xabar beruvchi daliliy hujjatdir. Bu janr, dastlab, ogʻzaki koʻrinishda vujudga kelgan boʻlsa, keyinchalik yozma adabiyotning evolyutsiyasi bilan chambarchas bogʻliq ravishda taraqqiy etib bordi.

Maktub janrining taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlasak, jamiyat shakllanishi natijasida insonlar oʻrtasida muloqotning dastlabki shakllari – ishora (gesture), mimika, tovushlar (nutq paydo boʻlmasidan avval qichqiriq, gʻoʻldirash kabi), piktogramma va rasmlar orqali fikr almashinuviga ehtiyoj sezilgan. Bular esa dastlabki xabarnoma tarzida shakllana bordi. Keyinchalik nutq paydo boʻla boshlagach, ogʻzaki xabarlarni, maʼlumotlarni yozuvda ifodalash talabi ortib bordi.

Ilk yozuvlar – mixxat, Misr, Xitoy iyerogliflari, Ind (Harappa) harflari orqali papiruslarda, gil lavhalarida insonlar dastlabki yozma yodgorliklarni tarixga muhrladi. Mixxat yozuvida bitilgan "Gilgamish" dostonida maktub janrining dastlabki unsurlari koʻzga tashlanadi. Masalan, Gilgamish va Inkidu oʻrtasidagi hissiyotga boy muloqotlar maktub janridagi ruhiy kechinmalarni ifoda etadi. Asarda maktub janriga oid parchalar mavjud boʻlmasa-da, ushbu janrga xos samimiyat, tuygʻu, murojaat, nasihat kabi elementlar bor.

"Alpomish" dostonining Umir safar oʻgʻli tomonidan aytilgan va Oxunjon Sobirov tomonidan yozib olingan variantida Barchinoyga qalmoqlardan sovchi kelgan mahal boshi qotgan Boysari ogʻasi Boyboʻriga Elomon orqali maktub yoʻllaydi [1, 57 b]. Bu dostonida Elomon tilidan "salom qogʻozi" deya keltirilgan. Fozil Yoʻldosh baxshi variantida esa maktub oʻrnida "arza" atamasi qoʻllanilgan [2, 103 b]. Asardagi maktub janriga oid bu misra qofiyalari ochiq, ruklar turli xil. Ogʻzaki nutqqa xos "hayallamang", "oʻyilsin koʻzim" kabi nutqiy birliklar, "erka qizim", "yuzi qora" sifatlashlari (epitit) maktub mazmun-mohiyatini kuchaytirgan. Boysari tili bilan aytilganda ushbu doston syujetida "qogʻoz", yaʼni xatning ahamiyati kattadir. Chunki dostonida Barchinoy tomonidan yozilgan maktub (Fozil Yoʻldosh variantida maktub Barchinoy tomonidan Alpomishga yozilgan) Alpomishning "yor uchunmas or uchun" qalmoqlar yurtiga kelishiga, Alpomish tomonidan oilasiga yozilgan maktub esa Alpomishni yeti yillik zindondan qutqarilishiga sabab detali vazifasini bajarmoqda. Demak, maktub janrini asar sujetining termodinamikasi, personajni harakatga keltiruvchi, sirlardan voqif qiluvchi, haqiqatni oshkor etuvchi katalizator desak boʻladi. Dostonida maktub aynan shunday vazifani bajargan. Maktub detali asar sujetini boshqarishga xizmat qilgan.

Oʻrta Osiyo va Eron xalqlarining boy madaniy yodgorligi "Avesto"da ham maktub janriga yaqin jihatlarni koʻrishimiz mumkin. "Avesto"dagi murojaat shakli (Zardushtning Ahura Mazda bilan suhbat), dialogik uslub ("Yasna", "Visparad", "Gotlar" qismlarida Zardusht bilan ilohiy zotlar oʻrtasidagi savol-javoblar) ham maktub janrining elementlaridandir. Qadimgi sof turkiy manbalaridan biri Oʻrxun-Enasoy obidalarida toshlarga oʻyib yozib qoldirilgan matnlarda maktub janriga oid xususiyatlarni kuzatishimiz mumkin. Masalan, murojaat, kechinma, oʻz fikrini ifodalash, nasihat va ogohlantirish yodgorlik matnlarida yetakchilik qiladi. Bu obidalardagi tarixiy faktlarni tom maʼnoda oʻtmishdan kelajakka yozilgan maktub deyish mumkin. Chunki, manbadagi

ma'lumotlar tarixga tegishli bo'lsa-da, chaqiriq, yakdillikka chorlash, vatanparvarlik barcha davr uchun birdek xos. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida maktub janri bilan bog'liq ko'plab istilohlar uchraydi. Jumladan, "yazmaq" – yozmoq, "bitig" – yozuv, xat, "yarluq" – hukmdorning yozma farmoni, ya'ni rasmiy maktub, "elchi" – xabar yoki maktubni yetkazuvchi shaxs, "habarchi" – xabar yetkazuvchi, ko'pincha maktub yetkazuvchi shaxsni bildiradi. Bu so'zlarning izohlari orqali o'sha davrda maktub yozish an'anasining ancha rivoj topganligini ko'rishimiz mumkin. Asarda "irqish" so'zi aynan "maktub" ma'nosida qo'llanadi [3, 67 b]. Muallif "qoshug'" so'ziga ta'rif berar ekan, lirik qahramon Turkon xotinga maktub yo'llab, "xodimi xizmatga tayyor" ekanini bildiradi [4, 71 b]. Asarda shunday keltiriladi: "Bir kishi Tangri tog'i etagida yurib, Tangut yurtidan bir maktub topib oldi. U maktubda shunday deb yozilgan: "Turkon xotunga keldi bu bitig". Bundan ma'lumki turkiy xalqlarda yozishma madaniyati ancha rivojlangan bo'lib, keyinchalik bu yozma adabiyotda maktub janrining paydo bo'lishiga zamin yaratdi. O'zbek adabiyotida yana bir bebaho bo'lgan qomus "Qutadg'u bilig" asarida "O'zg'urmishga xat" nomli qismi bo'lib, unda Kutug'di zohidona hayot kechiruvchi O'zg'urmishga o'n olti misralik maktub yozadi va hatto hukmdorlik muhrini ham bosadi. Kelgusi maqolalarimizda bu haqda batafsilroq ma'lumot beramiz. O'zbek mumtoz adabiyotining gultoji bo'lmish Navoiy "Xamsa"sida ham muhabbat maktublari, nasihatimiz maktublar, siyosiy maktublar hamda ma'rifiy-murojaat shaklidagi maktublarni ko'ramiz. "Munshaot" asari esa o'zbek adabiyotida maktub janrining eng muhim yodgorliklaridan biri. Asarda maktublar uch toifaga ajratilgan bo'lib, birinchi toifadagi maktublar sirasiga Navoiyning Husayn Boyqaroga yo'llagan yoziqlaridan iboratdir. Maktub janri taraqqiyotiga Zahiriddin Muhammad Bobur ham betakror memuar asari "Boburnoma"si orqali o'zining katta hissasini qo'shgan. Asarda siyosiy va diplomatic ruhda, shaxsiy mazmundagi va iltimos, maslahat ma'nosidagi maktublar mavjud. Bobur ba'zi o'rinlarda maktublarini she'riy parcha bilan yakunlab, maktub janrining klassik namunalariga estetik bo'yoq bergan

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda maktub janri zamonaviy adabiyotda epistolyar janri sifatida tanildi. Epistolyar aloqa mohiyatan maktub janridagi ikki tomon o'rtasidagi fikr almashinuv ko'prigidir. Mumtoz adabiyotda "maktub", zamonaviy adabiyotda "epistolyar" sifatida mavjud va rivoj topib borayotga bu janr o'zbek adabiyotida qator tadqiqotlar ob'yekti bo'la oladi. Maktub janri qadimda har bir xalqning evolyutsiyasi, estetik dunyoqarashi, ijtimoiy aloqalari, asardagi personajlarning ruhiyati, tasavvur olamini, umuman, insoniyatning badiiy adabiyotdagi aksini ko'rsatuvchi o'ziga xos oynadir. Shuning uchun ham maktub janri zamonlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda. Aksincha, badiiy adabiyotdagi o'rnidan tashqari ijtimoiy hayotda ham turli zamonaviy ko'rinishlarda ommalashmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Alpomish o'zbek xalq dostoni*. Fan, Toshkent-2018, 307-308 betlar.
2. *Алпомиш*. - Тошкент. Маънавият. 1987. 57-бет.
3. Yusuf Xos Hojib. *Qutadg'u bilig*. -T.: Cho'lpon nashriyoti, 2007.
4. Болтабоев Х, Махмудов М. *Адабий-эстетик тафаккур тарихи*. I жилд. - Т.: Мумтоз сўз. 2013.
5. Natan Mallayev. *O'zbek adabiyoti tarixi*. T.: Fan, 1976.
6. Abdurayimova Irodaxon. *Maktublarning tarixi haqida maqola*. <http://www.newjournal.org/2023-uil, iyul. 171-175 b>.
7. <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/download/15876/11454/11229>
8. www.ziyouz.com kutubxonasi.